

APORTACIÓ A L'INVENTARI DE LES ESTELES DEL GAIÀ: PECES DEL PONT D'ARMENTERA I QUEROL

Joan Menchon i Bes

INTRODUCCIÓ

Un dels elements més interessants del paisatge dels pobles de les nostres contrades és el binomi castell-església. La majoria dels nuclis d'hàbitat de les comarques de la Catalunya Nova és filla de l'edat mitjana. La conquesta feudal comportà l'organització del territori, amb l'estructuració de llocs de poder, castells, en clar domini visual de l'espai immediat, espai on es desenvolupa la vida, i també la mort.

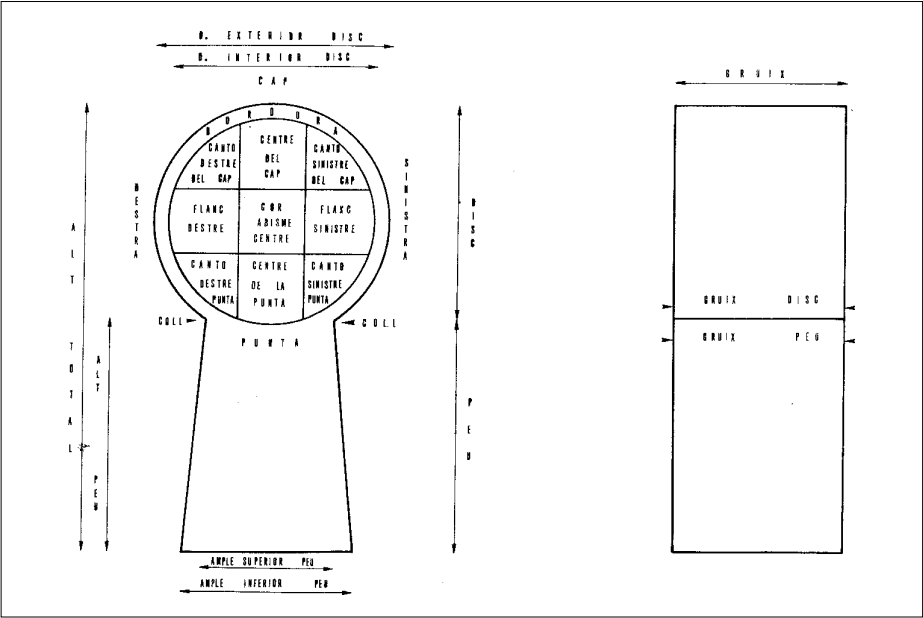
L'altre element és l'església. No tan sols és l'edifici de culte, és també el lloc on descansen els avantpassats. Al seu voltant es desenvolupava paral·lelament la vida quotidiana, en convivència amb el fossar, el cementiri.

El fossar medieval era un espai obert, de vegades senyalitzat amb creus o esteles, els documents ens parlen d'una extensió d'unes trenta passes al voltant de l'església i gaudia d'immunitat. No tan sols s'hi realitzaven els enterraments, sinó que també s'hi trobava la casa del rector i fins i tot es guardava el gra de les collites i dels deumes, s'hi construïen magatzems o s'hi vivia, com succeeix a la Catalunya Vella.

Per desgràcia, el coneixement que tenim dels fossars de la Catalunya Nova no és tan ampli com el que tenim de la resta del Principat. No gaudim de gaires excavacions arqueològiques ni de molts estudis específics quant a la documentació o escultura funerària. Ara bé, comencem a conèixer un dels aspectes, els senyals de les sepultures.

Si ens imaginem un fossar medieval de les nostres contrades, veurem un espai més o menys ampli, potser amb una petita tanca de pedra, potser marcat per unes creus i, al seu voltant, uns enterraments marcats per simples pedres els més senzills, altres amb esteles, i els benestants amb sarcòfags, al mateix cementiri, al costat de l'església o ja al seu interior.

D'aquests elements ens han arribat alguns exponents, com els sarcòfags i el tema que ara es tracta, les esteles funeràries. Una estela funerària és una pedra —de vegades una

□ Denominació de les diferents parts d'una estela discoidal

□ El Pont d'Armentera, estela PDA 01, cara a

□ El Pont d'Armentera, estela PDA 02, cara a

peça ceràmica— la funcionalitat de la qual és senyalitzar un enterrament i possiblement, també un cementiri. Un dels tipus més freqüents a l'edat mitjana és el discoïdal, amb una part superior per ser vista, de forma rodona, el disc, i una part inferior, per clavar-la al terra, el peu. El cap o disc, en una o en les dues cares i de vegades el perfil, sol presentar-se decorat i, a vegades, també el peu.

Es trobarien situades a la capçalera de l'enterrament, i algunes vegades a capçalera i peus, fins i tot combinades amb una llosa funerària sobre la inhumació.

Les primeres discoïdals catalanes es daten a partir dels segles XII i XIII, encara que almenys una bona part són baixmedievals, encara que comptem amb exemplars d'època moderna, període en què decau la seva utilització.

Les esteles a poc a poc s'anirien abandonant, oblidant. De vegades quedarien colgades en els fossars, altres passarien a formar part del mur del cementiri, sigui dalt de la tanca, sigui com a material de construcció. En altres casos es destruïrien...

Actualment comencem a conèixer amb una certa profunditat les esteles catalanes, especialment a les comarques de la Catalunya Nova. Ara bé, les dades no són tan extenses com les que tenim d'altres llocs com Euskadi, Castella, Portugal o l'Estat Francès.

Actualment a l'àrea del Gaià, tenim dades de l'existència d'esteles en diferents punts: Santa Coloma de Queralt, Figuerola, Pontils, Querol, el Pont d'Armentera, Santes Creus, Vilardida, Ardenya o Vespella. Algunes d'aquestes peces han estat publicades fa anys, com una peça de Vilardida que es va prendre com a romana, les esteles de Santes Creus o les de la comarca administrativa de la Conca de Barberà.

Presentem ara l'inventari de les peces de Querol i el Pont d'Armentera, com a primera entrega del que haurà de ser l'estudi exhaustiu de les peces de la zona.

Els dos conjunts es troben actualment a la vista, amb les esteles reaprofitades com a decoració dels murs de tanca dels cementiris respectius. Possiblement la memòria col·lectiva del seu origen funerari, junt al respecte per unes peces decorades amb creus i procedents de terra sagrada, ha dut a reaprofitar-les com a senyalització, no d'enterraments, sinó del cementiri, i amb una clara funció delimitadora.

El material utilitzat és local, pedra sorrenca. Les decoracions s'han gravat de forma senzilla, mitjançant un baix relleu força pla, la incisió i l'excisió. Destaca, quant a la tècnica i la decoració, l'estela 03 de Querol, amb el perfil decorat amb un escat en baix relleu i una decoració incisa, amb creus de diferents tipus.

Els motius decoratius són bàsicament la creu, amb diferents varietats: potençada, grega, llatina, eixamplada o de Malta. Tenim un cas d'una estela amb un escut (PDA 03) i una altra (PDA 04) amb un motiu heràldic, un castell. L'estela 06 del Pont d'Armentera es decora amb signes d'ofici: dues destrals. Aquestes ornamentacions ens indicarien el nom o la professió del propietari de l'enterrament.

En dues peces de Querol hem identificat un element força interessant. Es tracta d'una perforació o cadolla al cap del disc, destinada a recollir aigua de pluja amb una finalitat religiosa. És el ritus de la purificació amb aigües llustrals, que s'observa també en alguns

❑ El Pont d'Armentera, estela PDA 03,
cara a

❑ El Pont d'Armentera, estela PDA 03,
cara b

❑ El Pont d'Armentera, estela PDA 04,
cara a

❑ El Pont d'Armentera, estela PDA 04,
cara b

enterraments antropomorfs altmedievals de la zona de Lleida. Es tracta d'un costum molt antic que perdurà fins fa poc temps.

Les dimensions de les esteles són força similars, amb uns gruixos al voltant dels 11-15 centímetres i un disc entre 35 i 40. Aquestes dimensions es corresponen amb la majoria de les esteles catalanes d'època medieval.

Quant a la seva cronologia, ja apuntàvem que les esteles discoïdals catalanes es daten a partir dels segles XII i XIII. Els conjunts del Pont d'Armentera i Querol es poden datar entre els segles XIII i XIV. Paral·lels catalans, especialment les esteles de Poblet, ens fan pensar en aquesta cronologia.

ESTELES DEL PONT D'ARMENTERA ¹

ESTELA NÚM. 1 [CAT.11.14.PDA.01]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és creu de Malta de braços rectes i perforada, dins una bordura simple. A la cara b, la decoració és inidentificable, al cap es veuen dues possibles mans o arbres i té una bordura simple.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a; baix relleu pla al cap de la cara b. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada de la punta. Les mides de la peça són: alçada conservada de 63 cm; diàmetre del disc de 46 cm; coll de 20 cm; al cap gruix de 12 cm gruix de 12 cm al coll; i gruix al peu de 12 cm.

ESTELA NÚM. 2 [CAT.11.14.PDA.02]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és creu de Malta de braços rectes, dins una bordura simple. A la cara b, la decoració és inidentificable i té una bordura simple.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a; inidentificable al cap de la cara b. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada de la punta. Les mides de la peça són: alçada conservada de 60 cm; diàmetre del disc de 51 cm; coll de 22 cm; al cap gruix de 14 cm gruix de 14cm al coll; i gruix al peu de 14 cm.

¹ Per a l'inventari de les peces s'aplica un sistema alfanumèric en el qual s'especifica la comarca i municipi d'on procedeix pel sistema establert per l' Institut Cartogràfic de Catalunya. En aquest, cada comarca té un número de codi, així com cada municipi. En aquest cas, a l'Alt Camp li correspon l'11, al Pont d'Armentera el 14 i a Querol el 16. Les sigles de cada peça seran doncs: CAT (abreuament de Catalunya) + numeral de la comarca + núm. del municipi + abreuament del municipi + número d'estela. En aquest cas seran CAT 11.14 PDA i CAT. 11.16. QUER + núm estela. (Vid: *Mapa topogràfic de Catalunya*. 1:250.000. Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1983).

□ El Pont d'Armentera, estela PDA 05,
cara a

□ El Pont d'Armentera, estela PDA 05,
cara b

□ El Pont d'Armentera, estela PDA 06,
cara a

□ El Pont d'Armentera, estela PDA 06,
cara b

ESTELA NÚM. 03 [CAT.11.14.PDA.03]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és creu de Malta de braços rectes, dins una bordura simple. A la cara b, la decoració és escut faixat i dentat i té una bordura simple.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a; baix relleu pla al cap de la cara b. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada de la punta. Les mides de la peça són: alçada conservada de 56 cm; diàmetre del disc de 39 cm; coll de 18 cm; al cap gruix de 12 cm gruix de 12 cm al coll; i gruix al peu de 12 cm.

ESTELA NÚM. 04 [CAT.11.14.PDA.04]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és creu de Malta de braços rectes, dins una bordura simple. A la cara b, la decoració és castell amb torre mestra emmerletada i porta amb arc de mig punt, i té una bordura simple.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a; baix relleu pla al cap de la cara b. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada de la punta. Les mides de la peça són: alçada conservada de 45 cm; diàmetre del disc de 36 cm; coll de 17 cm; al cap, gruix d'11 cm; gruix d'11cm al coll; i gruix al peu d'11 cm.

ESTELA NÚM. 05 [CAT.11.14.PDA.05]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és bordura-creu grega, dins una bordura simple. A la cara b, la decoració és un motiu geomètric format per dues figures trapezoïdals de cistats curvilinis amb buidat en un costat que, contraposades, fan en el centre del disc una figura fusiforme dins una bordura simple.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a ; baix relleu pla al cap de la cara b. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada de la punta. Les mides de la peça són: alçada conservada de 54 cm; diàmetre del disc de 45 cm; coll de 25 cm; al cap gruix de 12 cm; gruix de 12 cm al coll; i gruix al peu de 12 cm.

ESTELA NÚM. 06 [CAT.11.14.PDA.06]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és bordura-creu patent de braços rectes, dins una bordura simple. A la cara b, la decoració és de dues destrals en posició vertical, amb la fulla que mira a la sinistra del disc i té una bordura simple.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a ; baix relleu pla al cap de la cara b. La conservació de la peça és: disc sencer i peu sencer. Les mides de la peça són: alçada de 63 cm; diàmetre del disc de 31 cm; coll de 22 cm; amplada de peu de 25 cm; al cap, gruix de 12 cm; gruix de 12 cm al coll; i gruix al peu de 12 cm.

❑ Querol, estela QUER 01,
cara a

❑ Querol, estela QUER 02,
cara a

❑ Querol, estela QUER 02,
cara b

❑ Querol, estela QUER 03,
cara a (autor: Pau Arroyo)

ESTELES DE QUEROL

ESTELA NÚM. 01 [CAT.11.16.QUER.01]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és bordura-creu patent de braços rectes, dins una bordura simple. A la cara b, la decoració és inexistent.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada de la punta. Les mides de la peça són: alçada conservada de 48 cm; diàmetre del disc de 36 cm; coll de 19 cm; al cap gruix de 15 cm; gruix de 15 cm al coll.

ESTELA NÚM. 02 [CAT.11.16.QUER.02]

Estela funerària de cap discoïdal i peu; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és creu llatina, dins una bordura. A la cara b, la decoració és creu llatina immissa de braços lleugerament eixamplats.

La tècnica d'entallament és: excisió al cap de la cara a; excisió al cap de la cara b. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada del coll. Les mides de la peça són: alçada conservada de 31 cm; diàmetre del disc de 32 cm; coll de 21 cm; al cap, gruix de 12 cm; gruix de 12 cm al coll.

ESTELA NÚM. 03 [CAT.11.16.QUER.03]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és creu potençada i pomejada, dins una bordura amb escaquejat central. A la cara b, la decoració és creu potençada i pomejada i té una bordura amb escaquejat central; i al perfil, al cap escaquejat, i en els cantons, aspa emmarcada en un quadre, en el seu creuament dues creus llatines amb *stipes* comunes; a cada cantó petita creu patent de braços rectes.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a; baix relleu pla al cap de la cara b. Al cap del perfil, la tècnica és baix relleu pla/incisió. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada de la punta. Les mides de la peça són: alçada conservada de 48 cm; diàmetre del disc de 31 cm; coll de 18 cm; al cap gruix de 19 cm; gruix de 19 cm al coll.

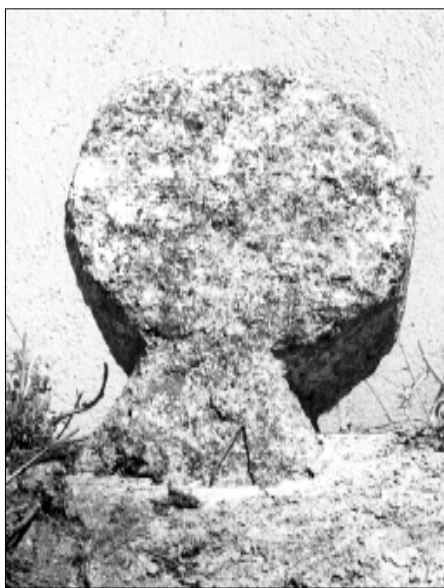
ESTELA NÚM. 04 [CAT.11.16.QUER.04]

Estela funerària de cap discoïdal i peu trapezoïdal o en cua d'oreneta; cisellada en pedra sorrenca. Les cares no estan decorades, i al perfil, s'observa una cadolla circular.

La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada de la punta. Les mides de la peça són: alçada conservada de 34 cm; diàmetre del disc de 26 cm; coll d'11 cm; al cap gruix de 17 cm; gruix de 17 cm al coll; i gruix al peu de 17 cm.

❑ Querol, estela QUER 03,
perfil

❑ Querol, estela QUER 04,
cara a

❑ Querol, estela QUER 04,
perfil

❑ Querol, estela QUER 05,
cara a (autor: Pau Arroyo)

ESTELA NÚM. 05 [CAT.11.16.QUER.05]

Estela funerària de cap discoïdal i peu; cisellada en pedra sorrenca. La decoració del cap de l'estela a la cara a, és creu de Malta de braços rectes, dins una bordura simple. A la cara b, la decoració és creu grega, amb *patibulum* una mica allargat, i al perfil, cadolla circular.

La tècnica d'entallament és: baix relleu pla al cap de la cara a; incisió al cap de la cara b. La conservació de la peça és: disc sencer i peu colgat a l'alçada del coll. Les mides de la peça són: alçada conservada de 38 cm; diàmetre del disc de 40 cm; coll de 21 cm; al cap gruix d'11 cm gruix d'11cm.

BIBLIOGRAFIA

Catalunya Romànica, vol. XXI "El Tarragonès, el Baix Camp, l'Alt Camp, el Priorat, la Conca de Barberà". Barcelona 1995.

COMPANYNS, I.; MONTARDIT, N.; VIRGILI, J.: "Catàleg del fons del Museu del Monestir de Santes Creus". Santes Creus. *Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic*, volums XIII-XIV (1991, 1992), pàg. 11-180.

FERRER, A.; "El poblamiento ibérico del Panadés y extensiones". *Ampurias* IX-X (1947-48), pàg. 272-286.

□ Querol, estela QUER 05,
perfil

MENCHON, J; TÉVAR, A (editors); *Les esteles discoïdals dels Països Catalans, estat de la qüestió. Reus 9 i 10 de gener de 1988. Actes d'estudi sobre les esteles discoïdals*. Reus, Carrutxa/Centre de Documentació sobre Cultura Popular 1993.

MENCHON, J.; "Tipología de las cruces en las estelas funerarias de la Conca de Barberà (Tarragona)". *Signalisations de Sépulture et stèles discoïdals, Vè - XIXè siècles. Actes des Journées de Carcassonne*, Carcassonne, Centre d'Archéologie Médiévale du Languedoc 1987 (1990), pàg. 155-176.

MENCHON, J.; *Arqueologia funerària medieval a la Conca de Barberà. Estat actual* Montblanc, Consell Comarcal de la Conca de Barberà, 1996.

RIU, M.; "Alguns costums funeraris de l'Edat Mitjana a Catalunya". *Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya*. "Acta/Mediaevalia" annex I. Barcelona, 1982, pàg. 29-57.